

ד"ר זהר עמר

מהו השחין בלשון חז"ל

מיני השחין

נגע ה'שחין' הנזכר במקרא פעמים אחדות ולזיהוי מונח זה הוצעו אפשרויות אחדות, למשל דבר, אבעבועות שחורות ולאחרונה אף גחלת (אנתרקס)¹. אולם דומה שאין השחין המקראי מתאר במדויק מחלה ספיצית, אלא הוא מהווה מונח רחב בדרמטולוגיה, המכוון לכלל הנגעים הדלקתיים שמתפתחים בעור; יש 'שחין רע' (דברים כח לה; איוב ב ז), שלעיתים סכנתו גדולה (ישעיה לח כא; מ"ב כ ז) ומן הסתם יש גם שחין 'קל'. יש גם שחין אנדמי המאפיין למשל את מצרים (דברים כח כז)². גם בספרות חז"ל מהווה השחין שם קיבוצי למיני נגעים שונים, כפי שהדבר בא לידי ביטוי במאמר הבא:

"תניא: אמר רבי יוסי: שח לי זקן אחד מאנשי ירושלים: עשרים וארבעה מוכי שחין הן... ובעלי ראתן קשה מכולן"³.

אולם ה"שחין" סתם, משמש בספרות חז"ל מונח לתיאור מחלת ה"לפרה" (lepra; מחלת הנסן) הידועה בימינו בטעות בשם צרעת. בטרם נוכיח את הדברים, נזכיר שגם זיהויה המוחלט של הצרעת המקראית, וזו המתוארת במסכת נגעים אינה ברורה⁴. מכל מקום, מוסכם על רוב החוקרים שאף תיאורים אלה מתייחסים לנגעי עור שונים, שאולי לא ניתן כלל להגדירם באופן ריאלי, ובכל מקרה אין המדובר בלפרה⁵.

1 בן-נון ל', איפיון: גחלת, גמרת או אנתרקס – המקורות ושם המחלה בתנ"ך – שחין, הרפואה, תשס"ב; 141: 4-6. ובשולי מאמרו נעיר שהשם "גחלת", כינוי לנגעים ובמיוחד למחלת האנתרקס, אינו משולל יסוד וכבר היה בשימוש בידי מתרגמי ספרי הרפואה העבריים בימי הביניים, ראו: הרמב"ם, פרקי משה ברפואה (מהדורת ז' מונטנר), ירושלים תשכ"ט: 193, הערה 3.

2 שטינברג א', אנציקלופדיה הלכתית רפואית, ה, ירושלים תשנ"ו: 181-180; בר-אילן מ', על המחלות הקדושות, קורות, תשס"א-תשס"ב; טו: כ-סב.

3 בבלי, כתובות עז ע"ב.

4 וראו את הערתו של פרויס, בפתח סקירתו המקפת על הצרעת והשחין, שאין לך נושא כמו הצרעת, שרבתה בו המבוכה ושהניב מחקרים כה רבים:

Preuss J, *Biblical and Talmudic Medicine* (F.Rosner tran.), Northvale – New Jersey – London 1993: 323.

ומאז שהדברים נאמרו נכתבו עוד מאות מחקרים נוספים.

5 ראו דברי הרמב"ם, משנה תורה, הלכות טומאת צרעת טז, י: "הצרעת הוא שם האמור בשותפות כולל עניינים הרבה שאין דומין זה לזה...אינו ממנהגו של עולם אלא את ופלא היה בישראל".

השחין כמחלת הנסן בספרות חז"ל

קיימת חשיבות רבה לקביעת המקור והמועד שבו התחילו לזהות (בטעות) את ה'צרעת' עם הלפדה. פרשנות זו מופיעה לראשונה בתרגום השבעים ובכתבי יוסף בן מתתיהו⁶ שנכתבו ביוונית. חוקרים אחדים כקצלנסון וטס סברו, שהמונח היווני לפדה כוון בתחילה למחלות שמתאפיינות בקילוף העור בצורת קשקשים כמו פסוריאזיס ורק בימי הביניים קיבל מונח זה את המשמעות של מחלת הנסן.

הטענה העיקרית היא שהיוונים לא הכירו מחלה זו לאשורה ולמעשה ישנן עדויות ברורות למחלה זו רק מהמאות הראשונות לספירה. אנו סבורים שכבר מהמקורות התנאיים, בחלקם נכתבו בשלהי בית שני, ובדאי שבמקורות חז"ל מאוחרים יותר, ישנם תיאורים ובהם מופיעים סימנים בולטים וברורים למחלת הנסן. תיאורים אלה כאמור מופיעים פעמים רבות תחת המינוח "שחין" ולהלן נביא כמה מהם וננתחם.

ראשית נציין שבמסכת נגעים העוסקת במאפייני הצרעת נזכר בין היתר ה"שחין", כסימני לדלקת בעור, אך גם לליקוי בעור האדם שהתהווה מגורמים אחרים: כתוצאה ממכה מעץ או אבן, מכויה מנגיעה בגפת רותחת או במים חמים ממי המעיינות החמים של טבריה: "איזה הוא השחין? לקה בעץ או באבן או בגפת או במי טבריא"⁸. יוצא אפוא, שהשחין הוא שם כללי לנגעים, ויש בהם כאלה שאינם נחשבים לנגע צרעת ולפיכך אינם מטמאים⁹. איזכור חמי טבריה רומז על הטיפול בחמי מרפא במחלות עור בכלל ובמחלת הנסן בפרט בתקופת המשנה והתלמוד¹⁰.

ממאמרים אחרים מתואר חולי השחין כאנשים שאבריהם נושרים. זהו ללא ספק סימניה הבולטים של מחלת הנסן בשלביה המתקדמים. המחלה שפוגעת בתחילה בעצבים ההקפיים ובריריות, החידק מחולל המחלה משחרר לגוף טוקסינים שפוגעים באספקת הדם לאיברים ובשלב המאוחר גורמים לנמק, לנשירת קצוות האיברים ולבסוף למות. בעוד שאיוב (ב, ז) נחשב לדמות של למוכה השחין המקראי המפורסם ביותר, הרי שבתקופת חז"ל היתה זו דמותו של נחום איש גמזו:

6 מיכאל מ', התסמונת של הצרעת בעור האדם לפי המשנה, קורות, תשל"ב; 1: 77-84.

7 קדמוניות היהודים, ג 264-261.

8 קצלנסון י"ל, התלמוד וחכמת הרפואה, ברלין תרפ"ח: 317, 320, הערה מס' 2; טס י',

בתוך: אנציקלופדיה מקראית, ו, ירושלים תשמ"א: 777-778.

9 משנה נגעים ט, א.

10 משנה נגעים ט, ב וכן עולה מדיון במשניות רבות נוספות לאורך כל המסכת.

"אמרו עליו על נחום איש גם-זו שהיה סומא משתי עיניו, גידם משתי ידיו, קיטע משתי רגליו וכל גופו מלא שחין והיה מוטל בבית רעוע ורגלי מטותו מונחין בספלין של מים כדי שלא יעלו עליו נמלים"¹¹.

ועוד מסופר במדרש:

"יפתח מת בנשילת אברים. בכל מקום שהיה הולך בו היה אבר נישול הימנו והיו קוברים אותו שם. ה"ד 'וימת יפתח ויקבר בערי גלעד'. (שופטים יב ז) בעיר גלעד לא נאמר, אלא בערי גלעד"¹².

בתוספתא מוזכר שבסמוך לערים היו תולדות חול החשודות בטומאת מת משום ששם נהגו נשים לקבור את נפליהן "ומוכי שחין את איבריהן"¹³. מסורת תנאית מספרת שחולי לפרה כרתו את אבריהם בטרם הם נשרו מאליהם, על מנת שיוכלו להשתתף בקרבן פסח בטהרה:

שאלן ר' עקיבה: אבר המדולדל בבהמה מה הוא? אמרו לו לא שמענו, אבל שמענו באבר המדולדל באדם שהוא טהור, שכך היו מוכי שחין שבירושלם עושין, הולך ערב פסחים אצל הרופא וחותרו עד שהוא מניח בו כשערה ותוחבו בסירה ונמשך הימנו"¹⁴.

ממקור זה למדים על קיומם של חולי לפרה כתופעה שכיחה כבר בשלהי בית שני. תהליך הניתוח שנעשה בידי רופא כירורג, נועד למנוע את האפשרות שהאיברים הנגועים ינשרו בעת הקרבת קרבן פסח ואז יגרמו לאנשים להיטמא בטומאת מת. אגב, טכניקת הניתוח הסופי של האיבר מוכיחה שגם הרופא המבצע היה יהודי. הניתוח נעשה בשדה ונעיצת האיבר בקוץ של הסירה הקוצנית, נועד להבטיח, שהאיבר הנכרת שמוגדר כרקמה מתה לא תטמא, את הרופא והמטופל כאחד. הנקודה החשובה לענייננו, שמבחינה הלכתית חולי לפרה לא היה מנודה בשל מחלתו, כפי שיותר מאוחר היה מקובל בנצרות.

הלפרה: צרעת או שחין, בין יהודים לנוצרים

מדוע חז"ל הקפידו לקרא למחלת הנסן בשם "שחין" ולא בשם "צרעת" כפי שמופיע למשל בתרגום השבעים ואצל יוספוס?

11 הרשברג א"ש, מקומות המרפא בארץ-ישראל ומנהגי החיים העבריים בהם בתקופת הבית השני והתלמוד, **התקופה**, תר"ף; ו: 215-246; דבורצקי א', חמי-מרפא בארץ-ישראל בימי בית שני, המשנה והתלמוד, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים תשנ"ב.

12 בבלי, תענית כא ע"א.

13 בראשית רבה ס, ג.

14 משנה, כריתות ג ח.

לשאלה זו תשובה כפולה. ראשית, כפי שכבר ציינו, מבחינה עובדתית אין לזהות את ה"צרעת" שבתורה ובספרות חז"ל עם מחלת הנסן. שנית, חז"ל ביקשו להבדיל בין הפרשנות היהודית למונח "צרעת" ובין הפרשנות הנוצרית.

המונח היווני "לפרה", שאולי היה בתחילתו כינוי כללי למחלות עור, פורש בידי הנוצרים בתור מחלת הנסן כבר בתקופת חז"ל. פרשנות זו חדרה לנצרות דרך תרגום השבעים וכתבי יוספוס שצוטטו רבות אצל אבות הכנסייה, והתקבלה באופן רשמי בתרגום הוולגטה. ההבדל בין פרשנות חז"ל למונח "מצורע" ובין הפרשנות הנוצרית אינו רק סמנטי, אלא משקף תהום תיאולוגי והבדל הלכתי עמוק. באוונגליונים מתואר ישו כמרפא איש מלפרא (כך במקור היווני) ובאחת הפעמים אף מסופר שהוא שולח קבוצה של עשרה חולי לפרה להיראות בפני הכהן כדי שיטהרם. סיפורים אלו עומדים בסתירה מוחלטת להלכה ולמסורת חז"ל על פיה חולה לפרה אינו מוגדר "מצורע" ואינו נחשב לטמא.

הנוצרים המשיכו לטפח את הפרשנות שה"צרעת" היא הלפרה. בתקופה הביזנטית היו מוכרים בארץ-ישראל מוסדות מרפא למצורעים שנוהלו על ידי הממסד הכנסייתי, בעיקר בתחומי המנזרים. באותה תקופה התפתחה מערכת צליינות מיוחדת המשלבת אלמנטים דתיים ורפואיים, הקושרת אותם למסורות המקראיות והנוצריות הנוגעות לטהרת אנשים וריפוי חולי לפרה¹⁵. בשני מנזרים אף נמצאו מאותה תקופה שרידי עצמות שלקו במחלת הנסן¹⁶. גם בתקופות מאוחרות יותר, ולמעשה עד לעת החדשה מופיעים עוד מוסדות נוצריים שהתמחו בטיפול בחולי לפרה, כמו מסדר המצורעים בתקופה הצלבנית¹⁷. הפרשנות הנוצרית היא אפוא שקבעה לבסוף גם את המינוח העברי הנוכחי שקושר בין מחלת ה"צרעת" המקראית למחלת הנסן.

לעומת זאת, במקורות היהודים, שלאחר תקופת חז"ל המשיכה להתקיים המסורת הפרשנית היהודית המזהה את מחלת הנסן עם ה"שחין". כך למשל, בתעודות מהגניזה המתארות באופן מדויק את פרשת

15 עמר ד' ולב א', רופאים ותרופות בירושלים במאות העשירית עד השמונה-עשרה, תל-אביב תש"ס: 22.

16 זיאס ג', מחלות ודרכי ריפוי בארץ-ישראל הקדומה לאור המחקר הפאליאו-פאתולוגי, קדמוניות, תשנ"ד: 113 : 54-59; הנ"ל, וישלחו מן המחנה כל צרוע וכל זב, טבע וארץ, חשמ"ד; כט: 19-20.

17 עמר ולב, עמ' 47-49.

קהילת חולי הֶלְפֶּרֶה בטבריה במאה האחת-עשרה מכונה תמיד המחלה בשם "שחין" ולא בשם "צרעת"¹⁸.

לסיכום, בלשון חז"ל למונח "שחין" יש כמה הוראות: כללית למיני נגעים בעור (כמו במקרא), ושם ספציפי למחלת הנסן. לכן כאשר אם דנים היום באפשרות לאמץ את המונח 'שחין' למחלת האנתרקס, יש לשקול היטב אם אין אנו מחטיאים את המטרה ונמצאנו גורמים עוול כפול למינוח העברי 'שחין', שכבר נשתכחה מלשון ימינו הוראתו המקורית.

מקור: אסיא עה-עו, עמ' 65-69 (2005)

18 גיל מ', ארץ-ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099), ב, ירושלים תשמ"ג: 457-469; דבור'צקי א', תרומת הגניזה הקהירית לחקר חמי-המרפא בארץ-ישראל, דברי הקונגרס העולמי השנים-עשר למדעי היהדות, ב, ירושלים תש"ס: 85-93.